

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КРИВУН СЕРГІЙ ІЛЛІЧ

УДК 343.98: 343.131

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2025

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Науково-дослідному інституті публічного права

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Дрозд Валентина Георгіївна,

Донецький державний університет внутрішніх справ,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
публічної безпеки громад факультету № 2

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Чорноус Юлія Миколаївна,

Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики та судової медицини

доктор юридичних наук, професор

Єрмаков Юрій Олександрович,

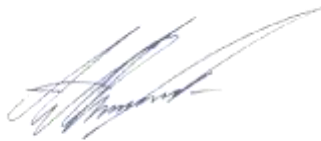
Львівський державний університет внутрішніх справ,
проректор

Захист відбудеться «11» липня 2025 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий 10 червня 2025 року

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Андрій АНТОЩУК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема нецільового використання бюджетних коштів є актуальною для багатьох країн, зокрема для України, а протидія цим негативним явищам є тривалим і складним процесом, що потребує зусиль не лише правоохоронних органів, а й суспільства загалом. Такі дії призводять до зниження ефективності державних видатків, недосягнення запланованих соціально-економічних цілей, а також зумовлюють корупційні вияви, підривають принципи прозорості й підзвітності в управлінні державними фінансами.

Статистичні дані, обліковані Офісом Генерального прокурора щодо нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, засвідчують, що Національною поліцією України 2019 року було внесено до ЄРДР 14 кримінальних правопорушень, 4 – закрито (зокрема за ч. 1 п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України); 2020 року – внесено до ЄРДР 12 кримінальних правопорушень, 1 – направлено до суду з обвинувальним актом, 9 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2021 року внесено до ЄРДР 13 кримінальних правопорушень, 1 – направлено до суду з обвинувальним актом, 2 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2022 року – внесено до ЄРДР 2 кримінальні правопорушення, 1 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2023 року – внесено до ЄРДР 5 кримінальних правопорушень, 3 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2024 року – внесено до ЄРДР 2 кримінальні правопорушення, 1 – направлено до суду з обвинувальним актом, 1 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Зазначені показники та результати вивчення емпіричного матеріалу підтверджують, що правоохоронці стикаються з проблемами в доведенні умислу, спрямованого саме на нецільове використання бюджетних коштів і можливістю оперативно отримувати інформацію щодо руху коштів у банках та казначействі через складність процесуальної процедури оформлення. На практиці наявні непоодинокі випадки перекваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, на стадії досудового розслідування. До основних чинників, які обумовлюють складнощі у виявленні та розслідуванні нецільового використання бюджетних коштів, можна віднести: прогалини нормативно-правового регулювання (як бюджетного, так і кримінально-правового); недостатній контроль з боку державних органів за використанням бюджетних коштів; високий рівень корупційних виявів; поява нових протиправних схем учинення та приховування кримінальних правопорушень, втрата практичної значущості наявних методик розслідування; низький рівень обізнаності уповноваженої особи щодо фінансово-господарських питань або неможливість використання фахової допомоги обізнаних осіб, таких як ревізори, тощо.

Науковим підґрунтям дисертаційного дослідження стали фундаментальні здобутки вчених, присвячені використанню спеціальних знань, призначенню та проведенню судових експертиз. Ідеться про роботи таких авторів, як В. Г. Гончаренко, Н. Я. Дондик, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, В. В. Семенов, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін. Варті уваги також роботи з криміналістики, кримінального процесу та кримінального права, присвячені методиці розслідування економічних кримінальних правопорушень, серед яких наукові здобутки: В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Дрозд, О. О. Дудорова, Ю. О. Єрмакова, О. Г. Кальмана, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенка, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус та ін.

Концептуальні наукові розробки, предметом дослідження яких були бюджетні правопорушення, провів Р. Л. Степанюк, який на рівні докторської дисертації дослідив теоретичні засади методики розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України (м. Харків, 2012 р.); О. В. Пчеліна висвітлила теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності (м. Харків, 2017 р.). Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування ґрунтовно дослідив І. В. Пиріг (м. Харків, 2015 р.).

Попри теоретичну й практичну значущість робіт зазначених учених, проведені дослідження в окресленому напрямі потребують оновлення та уточнення задля відповідності умовам сьогодення, оскільки протидія «білокомірцевій» протиправній діяльності потребує не лише обізнаності стосовно сучасних способів і методів учинення нецільового використання бюджетних коштів, а й використання інноваційних підходів, сучасних досягнень науки та техніки. Отже, нагальною є потреба саме в комплексному розробленні теоретико-прикладного підґрунтя щодо використання спеціальних знань у практиці доказування нецільового використання бюджетних коштів.

Наведені обставини в сукупності визначили актуальність окресленої проблематики, її теоретичне й практичне значення, а також зумовили вибір тематики дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Національної економічної стратегії на період до 2030 року (постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179), Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1467-р), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р), Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу

Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ України (спільний наказ Офісу Генерального прокурора та МВС України від 22 листопада 2021 року № 371/846), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 роки (наказ МОН України від 3 лютого 2022 року № 109), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454), Основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2021–2025 рр.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у виконанні конкретного наукового завдання з розроблення теоретико-праксеологічних засад використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

Комплексність мети та її багатоплановість обумовили необхідність вирішення таких *задач*:

- проаналізувати генезис розвитку інституту використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів;
- схарактеризувати елементи криміналістичної характеристики нецільового використання бюджетних коштів, що зумовлюють вибір спеціальних знань у кримінальному провадженні;
- розкрити сутність, форми та види використання спеціальних знань під час розслідування окреслених кримінальних правопорушень;
- з'ясувати напрями залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій;
- визначити організаційно-тактичні особливості призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні;
- виокремити особливості призначення та проведення криміналістичних й інших класів судових експертиз;
- розкрити особливості оцінки висновку експерта й окреслити напрями вдосконалення спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають і розвиваються в діяльності правоохоронних органів в межах використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

Предметом дослідження є використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

Методи дослідження. У дисертації застосовано комплекс методів наукового пізнання, які визначені метою, задачами, об'єктом і предметом дослідження. Основою їх використання є *діалектичний* метод, який застосовано для вивчення юридичної природи нецільового використання бюджетних коштів та спеціальних знань, необхідних для їх доказування. *Формально-логічні методи* використано в контексті узагальнення наукових підходів, аналізу емпіричних даних, що стосуються предмета дослідження (розділи 1–3). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для дослідження законодавчого

врегулювання суспільних відносин, що виникають і розвиваються в діяльності правоохоронних органів у межах використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів (підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1). *Системно-структурний метод* застосовано для вивчення елементів криміналістичної характеристики нецільового використання бюджетних коштів, що зумовлюють вибір спеціальних знань у кримінальних провадженнях, зокрема способів учинення кримінальних правопорушень і типових слідів (підрозділи 1.2–1.3). *Функціональний метод* використано для визначення перспективних напрямів удосконалення спеціальних знань у кримінальних провадженнях, а також оптимізації залучення спеціаліста для проведення процесуальних дій та експерта для проведення судових експертиз (підрозділ 2.3, 3.1–3.3). *Статистичний метод* застосовано для узагальнення кількісних показників за окресленими кримінальними провадженнями протягом п'яти років, а також результатів опитування практичних працівників правоохоронних органів (розділи 1–3). *Соціологічний метод* використано під час проведення анкетування працівників органів прокуратури, досудового розслідування та експертних установ (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати узагальнення матеріалів судової, слідчої та експертної практики протягом 2014–2024 рр. Розглянуто матеріали 196 кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів у всіх регіонах України; дані офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора та МВС України за 2020–2024 рр.; зведені результати інтерв'ювання 177 слідчих Національної поліції України, 72 працівників органів прокуратури, 113 судових експертів та 82 осіб, яких залучали як спеціалістів. Під час дослідження використано власний досвід роботи в правоохоронних органах України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших у сучасній вітчизняній науці криміналістики та судовій експертології комплексних досліджень, у якому на монографічному рівні висвітлено особливості використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів, у якому сформульовано низку наукових положень, висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення для науки криміналістики, теорії кримінального процесу та правозастосовної практики. До найсуттєвіших із них належать такі:

вперше:

– аргументовано потребу в комплексному дослідженні інституту використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів крізь призму їх кореляційних зв'язків з елементами криміналістичної характеристики, зокрема способами вчинення протиправних діянь і слідовою картиною;

– систематизовано сучасні способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів, ураховуючи їх триступеневу структуру, а саме до безпосереднього вчинення віднесено: виготовлення документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби; зміна кодування економічних операцій; створення фіктивних підприємств; залучення до схем підставних осіб, які можуть супроводжуватись корупційними зв'язками під час підготовки, учинення та приховування нецільового використання бюджетних коштів. До способів легалізації віднесено використання державних коштів цільових програм, створення конвертаційних центрів, а також одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур, що здійснюють господарську діяльність, для конвертації злочинних коштів;

– запропоновано низку змін до законодавства, що регулює судово-експертну діяльність, зокрема до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», шляхом доповнення в частині основних визначень, а також до статті 102 КПК України щодо змісту висновку експерта та спеціаліста;

– запропоновано внести зміни до ч. 1 ст. 148 КПК України «Загальні положення тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом», зокрема доповнити словами: *«...або/та на період досудового розслідування звернутися до слідчого судді з клопотанням про заборону здійснення правочинів юридичною особою»* з метою запобігання легалізації коштів, здобутих протиправним шляхом;

удосконалено:

– типову слідову картину нецільового використання бюджетних коштів, яку становлять паперові й електронні документи, кошти, цінні папери, інші предмети та сліди-відображення на них, а також ідеальні сліди, що збереглись у пам'яті свідків, очевидців, обізнаних осіб тощо;

– наукові підходи щодо використання процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань: залучення спеціаліста до проведення огляду, обшуку, підготовчої стадії допиту, тимчасового доступу до речей та документів; залучення експерта до проведення судової експертизи; відомчих перевірок та консультацій;

– наукові положення щодо фахової діяльності спеціаліста в частині процесуального статусу висновків в кримінальному процесуальному законодавстві;

– наукові засади організації та проведення тимчасового доступу до речей і документів із залученням спеціалістів (до документів економічного характеру, що підтверджують або спростовують певні фінансові операції, а також до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах);

– організаційно-тактичні особливості призначення судово-економічної експертизи та перелік вирішуваних завдань у кримінальному провадженні (чи відповідає використання бюджетних коштів встановленим цілям, чи були

досягнуті зазначені в документах результати, завищення вартості товарів чи послуг, наявність фіктивних договорів тощо);

дістали подальшого розвитку:

– розуміння криміналістичної та кримінально-правової характеристики нецільового використання бюджетних коштів, зокрема доведення суб'єктивної сторони злочину, перекваліфікації на суміжні склади злочинів, які відповідають фактичним обставинам кримінального провадження, таких як ст. 191, 364, 366, 367 КК України та адміністративні правопорушення (ст. 164-14 КУпАП);

– пропозиції щодо врегулювання призначення позапланових ревізій, пов'язані з використанням інших форм використання спеціальних знань, зокрема консультацій і залучення фахівців Держаудитслужби як фахівців;

– практичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію проведення процесуальних дій, зокрема залучення спеціаліста до огляду первинних документів, що дозволяє слідчим простежити потік коштів, виявляти розбіжності та збирати докази протиправної діяльності; огляду комп'ютерної техніки, електронних носіїв інформації тощо;

– організаційно-тактичні особливості проведення комплексних експертних досліджень, а саме: почеркознавчої, судово-економічної, технічної експертизи документів, комп'ютерно-технічної, телекомунікаційної, матеріалів відео- та звукозапису, товарознавчої експертизи та інших судових експертиз;

– наукові засади організації та призначення почеркознавчих судових експертиз у разі, якщо фінансові звіти або первинні документи містять підписи відповідальних осіб і рукописні записи;

– пропозиції до законодавства та рекомендації щодо дій, спрямованих на перевірку висновків експерта, а також низку пропозицій щодо вдосконалення використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема у розрізі проведення судових експертиз (судово-економічна, судово-почеркознавча, технічна експертиза документів, комп'ютерно-технічна, телекомунікаційна, товарознавча тощо).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та практичні рекомендації впроваджено та надалі може бути використано в:

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення діяльності правоохоронних органів України (акт впровадження Департаменту Бюро економічної безпеки України від 12 лютого 2025 року).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Київ, 2021 р.), «Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України» (м. Київ, 2022 р.), «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення» (м. Київ, 2023 р.).

Публікації. Основні положення та наукові результати дисертації викладено у восьми наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у

виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, три – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, з яких 178 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 169 найменувань на 21 сторінці, 6 додатків викладено на 13 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь дослідження обраної теми, її зв'язок з науковими програмами, планами й темами, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методологію дослідження, розкрито наукову новизну роботи та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження, публікацій, у яких викладено основні положення роботи.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади дослідження спеціальних знань та їх використання під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів» складається з трьох підрозділів, у яких висвітлено стан наукових досліджень і фактори, що впливають на вибір форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за ознаками ст. 210 КК України, характеристику способів учинення кримінальних правопорушень і типову слідову картину.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукових досліджень та фактори, що впливають на форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за ознаками ст. 210 КК України»* досліджено наукові засади використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування та кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, зосереджено увагу на дискусійних питаннях.

Розкрито сутність і зміст нецільового використання бюджетних коштів, проблемні аспекти кваліфікації окреслених складів кримінальних правопорушень. Аналіз судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень засвідчує, що за період з 2019-го до 2024 року близько 30–40 % проваджень за ознаками ст. 210 КК України було перекваліфіковано або закрито через недостатність доказів умислу. Це пов'язано зі складністю доведення суб'єктивної сторони злочину (наприклад, вини, мотиву), а також з наявністю суміжних складів злочинів, які відповідають фактичним обставинам кримінального провадження, таких як ст. 191, 364, 366, 367 КК України.

Наведено випадки, коли нецільове використання бюджетних коштів не має ознак кримінального правопорушення і кваліфікується як адміністративне правопорушення (ст. 164-14 КУпАП), що призводить до закриття

кримінального провадження. У правоохоронній практиці досить поширеними є факти, коли бюджетна установа витрачає кошти на закупівлю товарів, які формально відповідали цільовому призначенню, але були закуплені за завищеною ціною. Тоді кримінальне провадження за ст. 210 КК України закривається, а матеріали спрямовуються до адміністративного суду за ст. 164-14 КУпАП («Порушення законодавства про закупівлі»).

Наголошено на актуалізації питань нецільового використання бюджетних коштів в умовах воєнного стану, особливо під час закупівлі товарів оборонного призначення.

На підставі результатів опитування практичних працівників встановлено, що окреслені кримінальні правопорушення є складними в доведенні умислу, спрямованого саме на нецільове використання бюджетних коштів, та можливості оперативно отримати інформацію щодо руху коштів у банках і казначействі через складність процесуальної процедури оформлення. Серед причин виокремлено недостатню фахову підготовку працівників органів досудового розслідування, корумпованість органів влади, відсутність наукових розробок, рекомендацій, алгоритмів дій щодо розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень, відсутність взаємодії на належному рівні між правоохоронними органами, які за підслідністю повинні проводити досудове розслідування, а також з носіями використання спеціальних знань, без яких неможливо довести злочинний умисел. Констатовано відсутність наукових розробок, які б містили комплексне дослідження використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

У підрозділі 1.2 *«Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень»* з огляду на триступеневу структуру досліджено способи підготовки, учинення та приховування нецільового використання бюджетних коштів.

Доведено, що працівники правоохоронного сектору повинні бути ознайомлені із сучасними способами вчинення окреслених протиправних діянь, оскільки вони мають кореляційні зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики, такими як особа правопорушника, предмет протиправного посягання, обстановка кримінального правопорушення, слідова картина, та зумовлюють вибір необхідних спеціальних знань і залучення обізнаних осіб, чия допомога необхідна в процесі доказування.

На підставі узагальнення думок учених розглянуто поняття способу та з'ясовано, що підготовка, учинення та приховування кримінального правопорушення утворюють єдиний спосіб учинення протиправного діяння, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату й охоплені загальною метою.

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики дозволив з'ясувати, що у 86,2 % випадків сутність способів підготовки полягала у виготовленні та використанні фіктивних документів; 24,7 % – зміні кодування економічних

операцій, створенні фіктивних підприємств; 38,6 % – залученні до схем підставних осіб; 66,9 % – використанні корупційних домовленостей.

З'ясовано, що способи підготовки нецільового використання бюджетних коштів не завжди можна виділити окремо від безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, оскільки злочинний умисел може виникати не заздалегідь, а після того, як кошти надійшли на рахунки суб'єктів господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи, уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету.

Аргументовано положення про те, що способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів переважно пов'язані з виготовленням документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби, що виникли. Схарактеризовано способи вчинення кримінальних правопорушень: 1) фінансування проєктів, які не відповідають бюджетним призначенням, тобто використання бюджетних коштів для фінансування проєктів, які не передбачено бюджетом або не відповідають його цілям; 2) укладання угод з підконтрольними компаніями за завищеними цінами або з порушенням процедури проведення закупівель; 3) зміна кодування економічних операцій, тобто маніпулювання кодами бюджетної класифікації для приховування справжньої мети витрачання коштів; 4) створення фіктивних підприємств – реєстрація фіктивних підприємств, через які проводяться фіктивні господарські операції з метою виведення коштів з бюджету, тощо. Розкрито відмінності від залучення до схем підставних осіб, тобто які формально виконують певні функції, але фактично не здійснюють жодної діяльності.

Зауважено, що виведення коштів з бюджету на рахунки посадових осіб або пов'язаних з ними осіб практично не використовується і викривається на початковій стадії кримінального правопорушення та виявляється на етапі подачі документів до Державної казначейської служби України, яка перевіряє законність операцій.

Наголошено, що вчинення протиправних діянь зазначеними вище способами неможливо здійснити одноособово, вони можуть супроводжуватися підкупом службової особи або прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою тощо. Співучасниками можуть виступати як підлеглі працівники, так і посадовці вищої ланки. Спостерігаються зв'язки з представниками органів місцевого самоврядування. Наведено приклади вчинення кримінальних правопорушень у злочинній змові з особами іноземної держави.

На основі узагальнення вироків судових рішень Єдиного державного реєстру судових рішень за кримінальними провадженнями, кваліфікованими за ст. 210 КК України, виокремлено такі способи приховування протиправних дій: фальсифікація бухгалтерських документів, знищення документів, використання офшорних зон, створення фіктивних боргів тощо. Задля легалізації правопорушники застосовують такі способи, як використання державних

коштів цільових програм, створення конвертаційних центрів, одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур тощо.

Обґрунтовано пропозиції щодо запобігання легалізації коштів шляхом внесення до Кримінального процесуального кодексу України доповнень, зокрема запропоновано передбачити тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом для юридичних осіб на період досудового розслідування, тобто ініціювання слідчим тимчасової заборони на ліквідацію юридичної особи, продаж цінних паперів, фінансування партій, одержання нових ліцензій, участь у тендерах – ст. 148 КПК України «Загальні положення тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом».

У підрозділі 1.3 «Слідова картина нецільового використання бюджетних коштів» розглянуто окремі питання щодо виникнення слідів злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, поняття, їхнє значення та різновиди.

На основі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів доведено, що слідову картину здебільшого становлять сліди-предмети: паперові документи – 100 %, кошти – 100 %, цінні папери – 67 %, інші предмети, здобуті внаслідок протиправної діяльності, – 53 %.

Сформовано перелік документів, які мають значення для доведення складу окреслених кримінальних правопорушень. На підставі узагальнення наукових розробок наведено їх систематизацію за низкою критеріїв: а) справжні (дійсні) документи, що підтверджують певні господарські або управлінські операції; б) документи, що мають ознаки внесення змін у початковий зміст; в) документи, які посвідчують особу, г) грошові кошти в готівковій формі тощо.

Значну увагу приділено значенню чорнових записів та електронного листування в різноманітних месенджерах, які дозволяють встановити умисел учинення протиправних дій.

Зауважено, що з переліку слідів-відображень найбільше значення для доказування нецільового використання бюджетних коштів мають рукописи, відбитки печаток і штампів, сліди від друкуючих пристроїв, фото- та відеозображення з камер спостереження, сліди папілярних візерунків, що залишаються на поверхні документів, грошей та інших матеріальних цінностей, а також сліди спеціальних хімічних речовин, якщо їх використовували під час документування корупційної діяльності.

Приділено увагу електронним слідам, розглянуто питання співвідношення категорій «електронні сліди», «віртуальні сліди» та «цифрові сліди», що слугує предметом дискусій у науковому колі. Обґрунтовано думку щодо виникнення електронних слідів внаслідок безпосереднього використання засобів телефонії, комп'ютерної техніки й безпосередніх або опосередкованих дій користувача. З цього приводу зосереджено увагу на слідах у банківських

базах даних, соціальних мережах (Facebook, Instagram, Twitter), різноманітних месенджерах (WhatsApp, Signal, Viber) та ін.

З'ясовано, що ідеальні сліди, тобто сліди щодо фактів нецільового використання бюджетних коштів, зберігались у пам'яті свідків, очевидців кримінального правопорушення, правопорушників, співучасників, їхніх родичів та інших обізнаних осіб.

Розділ 2 «Використання спеціальних знань під час збирання слідів кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено основні понятійні категорії використання спеціальних знань і роль спеціаліста в підготовці та проведенні окремих процесуальних дій, таких як огляд, обшук, допит, тимчасовий доступ до речей і документів.

У підрозділі 2.1 *«Сутність, форми та види використання спеціальних знань»* через призму наукових поглядів учених узагальнено визначення поняття спеціальних знань. Встановлено притаманні їм ознаки, висвітлено найбільш вагомі форми використання спеціальних знань під час досудового розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виокремлено їх типові види.

Наголошено на дискусії щодо визначення спеціальних знань, які нерідко мають неоднозначне тлумачення в науковому колі, оскільки відсутнє законодавче закріплення. З'ясовано співвідношення понять «уміння» та «навички», їхнє значення для інституту спеціальних знань взагалі. Визнано слушним науковий підхід учених (І. В. Пиріг, Г. С. Бідняк), які визначають спеціальні знання як сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Розглянуто ознаки спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Зосереджену увагу на меті їх використання.

Проаналізовано проекти Закону України «Про судово-експертну діяльність», запропоновано низку положень, що потребують уточнення в чинному Законі України «Про судову експертизу», зокрема щодо визначення судово-експертної діяльності.

Доведено, що специфіка протиправних дій у бюджетній сфері безпосередньо впливає на вибір спеціальних знань, які необхідні слідчому під час доказування, проте за своїми посадовими обов'язками він може ними і не володіти. Аргументовано необхідність використання таких форм спеціальних знань, як залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, залучення експерта для проведення експертизи, консультації, використання обліків тощо.

У підрозділі 2.2 *«Залучення спеціаліста під час проведення огляду, обшуку, допиту»* зауважено, що вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, завжди пов'язане з документами, без яких неможливо довести нецільове використання бюджетних

коштів. Тому важливого значення набувають слідчі (розшукові) дії, що спрямовані на їх виявлення, вилучення, а також фіксацію криміналістично значущої інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення, і які в подальшому стають об'єктами дослідження судових експертиз (ідеться про обшук, огляд, тимчасовий доступ до речей і документів).

Зазначено, що обшук як слідча (розшукова) дія – це більше ніж просто «примусовий захід», він є науково обґрунтованим законним підходом, який поєднує криміналістичні, психологічні та соціальні аспекти. Оскільки нецільове використання бюджетних коштів часто супроводжується систематичною фальсифікацією документів (договорів, актів, банківських виписок), то проведення обшуку дозволяє вилучити оригінали документів, які можуть свідчити про склад кримінально караних діянь або їх сукупність, запобігти знищенню електронних документів чи даних, таких як електронні листи, бази даних, транзакції в криптовалюті, що часто стають ключем до розкриття міжнародних злочинних схем.

На підставі аналізу судово-слідчої практики за фактами нецільового використання бюджетних коштів встановлено, що було проведено обшук за місцем проживання правопорушника та співучасників – у 87,3 %, за місцем проживання родичів правопорушника – 23,9 %, обшук транспортного засобу – 40,8 %, службових приміщень – 97,2 %, інших територій – 21,3 %. Також під час затримання у всіх випадках проводиться особистий обшук, хоча з огляду на специфіку кримінального правопорушення окресленої категорії здебільшого уповноважена особа не знаходить предметів, що стосуються кримінального правопорушення.

Зосереджено увагу на складнощах обшуку, що вимагає залучення спеціалістів для ефективності його проведення. Особливого значення набуває допомога ІТ-спеціаліста, який не лише надає кваліфіковану допомогу слідчому у виявленні, фіксації, вилученні, пакуванні слідів, а й вживає заходів щодо попередження дистанційного знищення криміналістично значущої інформації, надання попередньої консультації щодо можливостей судових експертиз. Спеціаліст звертає увагу слідчого на важливі аспекти та надає допомогу у вилученні фізичних носіїв інформації, такі як жорсткі диски, флешки, записники з пароллями, що містять дані про транзитні рахунки, списки контактів або записи зустрічей, що можуть вказувати на коло причетних до злочинної діяльності осіб.

Зауважено, що під час проведення обшуку в офісі підприємства, установи або організації фахівець відразу може ідентифікувати підозрілі транзакції у фінансових звітах, повторювані платежі на рахунки «фірм-прокладок», знайти невідповідності між договорами й актами виконаних робіт, що допоможе їх вчасно вилучити в якості речових доказів у кримінальному провадженні. Фахівець миттєво інтерпретує складні фінансові схеми, які слідчий без відповідної підготовки може не помітити.

Констатовано, що в умовах сьогодення актуалізується потреба у використанні спеціальних знань спеціалістів для огляду телекомунікаційних

засобів зв'язку під час обшуку, що пов'язано з необхідністю забезпечення збереження інформації на носіях для використання в подальшому як доказів, запобігання діям власника щодо її знищення або зміни тощо.

Розглянуто причини неможливості ретельного огляду документів під час обшуку (їхня кількість, обмеженість у часі, відсутність необхідного спеціаліста), наголошено на значущості такого огляду. Причому аналіз матеріалів судово-слідчої практики засвідчує, що огляд документів проводився у 64,8 % випадків. За таких умов є можливість встановити фактичний рух коштів, відповідність витрат цільовому призначенню, наявність чи відсутність порушень процедур закупівель, фактичне виконання робіт чи надання послуг. Оглянувши документи, можна зробити їх аналіз, що дає змогу виявити можливі розбіжності між документальним оформленням і фактичним використанням коштів, що є ключовим для доведення об'єктивної сторони правопорушення.

Під час проведення огляду первинних документів або електронних даних рекомендовано залучати спеціаліста, який володіє бухгалтерськими знаннями, фінансового аналітика для встановлення фіктивних операцій, завищення цін, розтрата коштів або інших протиправних дій, а також криміналіста, який може виявити ознаки підробки документів. Залучення спеціаліста під час проведення огляду допоможе більш ретельно підготуватись для подальшого призначення необхідних у провадженні експертиз, таких як судово-економічна, судово-бухгалтерська, судово-будівельна, а також на заключній стадії огляду допомогти слідчому описати речові докази в протоколі з використанням спеціальної термінології, спакувати їх та опечатати.

Особливу увагу приділено допиту. Наголошено на практичній цінності допомоги спеціаліста-економіста під час підготовки до допиту в частині формулювання запитань, пов'язаних із фінансовою термінологією або специфікою бюджетного обліку, пояснення слідчому, як краще визначити, чи було проведено операції з порушенням положення бухгалтерського обліку, тобто чи відбувалися відображення витрат не за статтями бюджету, чому певні транзакції не мають первинних документів тощо.

У підрозділі 2.3 «Залучення спеціаліста під час проведення тимчасового доступу до речей та документів» зазначено, що тимчасовий доступ до речей і документів відіграє важливу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів.

Наголошено, що без належного доступу до документів було б неможливо підтвердити або спростувати факти неправомірного використання державних ресурсів, що значно ускладнило б подальше розслідування. Його ефективне застосування сприяє підвищенню прозорості розслідування та забезпечує належний рівень правосуддя. Водночас подальше дослідження цього питання може допомогти вдосконалити правові механізми отримання документів і підвищити ефективність кримінального переслідування у сфері бюджетних правопорушень.

Доведено, що за цією категорією кримінальних проваджень виникає потреба в тимчасовому доступі не лише до документів економічного характеру,

що підтверджують або спростовують певні фінансові операції. На сьогодні важливого значення набуває тимчасовий доступ до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їхніх транспортних телекомунікаційних мережах.

Спираючись на результати опитування респондентів і матеріали емпіричної бази, обґрунтовано значущість тимчасового доступу до електронних доказів з телекомунікаційних систем та засобів, зокрема інформації, що міститься на мобільних терміналах (мобільному телефоні, смартфоні, планшеті, модемі, що функціонують на базі операційних систем iOS, Android та BlackBerry) та в мобільних додатках, у месенджерах (WhatsApp, Telegram, Instagram, Signal), за допомогою яких відбувається комунікація між правопорушниками, шляхом зняття копії інформації, без їх вилучення, що забезпечує відповідний фахівець.

Практичними прикладами доведено, що підставою для проведення тимчасового доступу до речей і документів може слугувати клопотання судового експерта про необхідність надання документів для дослідження.

Розділ 3 «Використання судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто актуальні питання організаційно-тактичного забезпечення судових експертиз у кримінальних провадженнях, особливості призначення та проведення криміналістичних та інших класів судових експертиз, оцінка висновку експерта та напрями вдосконалення використання спеціальних знань.

У підрозділі 3.1 *«Тактичні особливості призначення та проведення судових експертиз»* з'ясовано проблемні питання та запропоновано шляхи їх вирішення задля оптимізації окресленої слідчої (розшукової) дії.

На основі узагальненням результатів опитування практичних працівників з'ясовано, що під час розслідування кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів уповноважені особи призначали судові експертизи до Експертної служби МВС України – 48,1 %, експертних установ Міністерства юстиції України – 26,8 %, приватних експертів – 17,5 %, інших експертних установ – 7,6 %.

Встановлено, що під час доведення нецільового використання бюджетних коштів призначали такі судові експертизи: судово-економічна – 98,4 %, судово-почеркознавча – 92,6 %, технічна експертиза документів – 49,4 %, комп'ютерно-технічна – 38,1 %, телекомунікаційна – 29,7 %, матеріалів відео- та звукозапису – 19,6 %, товарознавча – 21,8 % та інші – 11,5 %. Причому в 43,6 % випадків виникала потреба в проведенні комплексного дослідження, з використанням знань з декількох галузей. Об'єктами дослідження, крім документів, були телефони, жорсткі диски, комп'ютерна техніка, звуко- та відеозаписи тощо.

Акцентовано увагу на підготовчому етапі призначення судових експертиз та використанні консультативної допомоги працівників експертних установ у контексті вирішення питань, що можуть перешкоджати проведенню повного та

всебічного експертного дослідження, зокрема щодо правильності оформлення постанови про проведення експертизи, упаковки об'єктів, постановки запитань, надання порівняльного матеріалу, послідовності проведення судових експертиз, строків їх проведення тощо.

У підрозділі 3.2 «Особливості призначення та проведення криміналістичних та інших класів судових експертиз» наголошено на обов'язковості призначення цих судових експертиз та окреслено спектр завдань, що мають значення для доказування нецільового використання бюджетних коштів.

Обґрунтовано визначальну роль судово-економічної експертизи для доведення фактів нецільового використання бюджетних коштів, оскільки саме бухгалтерські дослідження дозволяють встановити такий факт, його механізм і розмір збитків. Під час проведення дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності експерт може проаналізувати первинну документацію (договори, рахунки, акти виконаних робіт), виявити порушення у веденні бухгалтерського обліку (відсутність документів, що підтверджують витрати), визначити розмір збитків, заподіяних державному або місцевому бюджету.

Проведення економічної експертизи під час розслідування факту нецільового використання бюджетних коштів має певні особливості. Акцентовано на необхідності надання акта ревізії із зазначенням, які саме положення суперечать матеріалам кримінального провадження та стосовно яких виникають питання. Проте деякі вчені наголошують на тому, що необхідність у призначенні судово-економічної експертизи обумовлена неякісно проведеною ревізією. Крім того, цю експертизу призначають у разі, якщо виникають сумніви щодо повноти та якості її проведення або заявлено обґрунтоване клопотання сторони захисту.

Зауважено, що в сучасних умовах більшість фінансових операцій оформляють в електронному вигляді, тому сфера застосування почеркознавства звужується. Однак у кримінальних провадженнях, де фігурують паперові документи з рукописними елементами, почеркознавча експертиза є обов'язковою.

Визначено, що почеркознавча експертиза доречна, коли кримінальне правопорушення, пов'язане з піддробкою підписів на платіжних документах, фальсифікацією рукописних звітів або актів, внесенням неправдивих рукописних змін до фінансових документів. Вона доповнює фінансово-економічні експертизи, надаючи докази про свідому участь конкретних осіб у механізмі вчинення кримінального правопорушення. Якщо у висновку економічної експертизи доведено завищення цін, то завданням почеркознавчого дослідження є встановлення автентичності підписів у договорах, що формує комплексний доказовий ланцюг.

Доведено, що почеркознавча експертиза ефективна лише за умови надання слідчим якісних зразків почеркового матеріалу підозрюваних осіб. Упродовж багатьох років найпоширенішою причиною помилкових висновків

було використання недостатньої кількості порівняльного матеріалу або незіставлені зі спірними об'єктами зразки почерку та підпису.

Проведеним опитуванням працівників експертних установ встановлено, що у 46,8 % випадків весь наданий уповноваженою особою порівняльний матеріал використовувати неможливо. Порівняльний матеріал слід надавати експертові в тому обсязі, який дозволив би всебічно проаналізувати ознаки, що містяться в порівнюваних рукописах. Оскільки в кожному конкретному випадку потрібна різна кількість зразків, то досить складно дати єдині й точні рекомендації щодо всіх видів почеркознавчої експертизи. Обсяг рукопису в досліджуваному документі визначає кількість зразків почерку, водночас не повинен бути менший, ніж регламентований Методикою почеркознавчих досліджень (не менше п'яти сторінок рукописного тексту і не менше десяти сторінок – для підписів).

У підрозділі 3.3 «Оцінка висновку експерта та напрями вдосконалення використання спеціальних знань» доведено необхідність розмежування понять оцінки, перевірки та дослідження доказів, де визначальним фактором є мета, з якою уповноважена особа їх використовує під час досудового розслідування чи судового розгляду.

Встановлено, що в результаті оцінки висновку експерта слідчим чи судом у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетного законодавства порушення переважно стосувалися процесуальної процедури збору матеріалів для проведення судово-економічної експертизи. Розглянуто ситуації, коли після оцінки висновку експерта слідчий або суд визнають висновок або неповним, або необґрунтованим, або таким, що має значення для досудового розслідування (обґрунтованим).

Одним з напрямів удосконалення використання спеціальних знань визнано внесення змін до КПК України в частині надання права спеціалісту проводити дослідження, оформлені висновком спеціаліста. Водночас неоднозначним є питання щодо структури висновку спеціаліста. Наголошено, що висновок спеціаліста не може замінити висновок експерта, хоча дослідницька частина повинна містити всі стадії (роздільного дослідження, порівняльного дослідження, оціночно-синтезуюча стадія, оформлення результатів). Тому для ефективного застосування висновку спеціаліста та визнання його правомірності необхідно закріпити його структуру в процесуальному законодавстві, доповнивши ст. 101 КПК України «Висновок експерта» словами «Висновок експерта та спеціаліста».

Серед інших напрямів удосконалення використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетного законодавства зазначено використання висновків судових експертів інших держав, оскільки нерідко такі протиправні дії здійснюються в спосіб, пов'язаний із залученням іноземних партнерів, а також стандартизація методик проведення судових експертиз задля визнання висновків українських судових експертів в інших країнах, використання інноваційних досягнень науки й техніки під час проведення досліджень та в обліковій діяльності тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в розробленні теоретичних і практичних засад використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій і практичних рекомендацій щодо їх розвитку й удосконалення. У результаті дослідження сформульовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Встановлено, що питання теоретичного дослідження нецільового використання бюджетних коштів розглядали в контексті суміжних кримінально-правових наук, таких як кримінальне право, кримінологія, кримінальний процес та оперативно-розшукова діяльність. Акцентовано на особливостях кваліфікації ст. 210 КК України, випадках перекваліфікації на ст. 191, 364, 366, 367 КК України та розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень.

Наведено найбільш поширені причини перекваліфікації протиправних дій за ст. 367 КК України «Службова недбалість», переважно пов'язані зі складністю доведення умислу. Аргументовано, що злочинці часто намагаються замаскувати власні дії під помилки або недбалість.

Проведеним аналізом судово-слідчої практики виокремлено причини перекваліфікації, які залежать від якості доказів, мотивів учинення дій і наслідків для держави. Основні причини перекваліфікації кримінальних правопорушень за фактами нецільового використання бюджетних коштів – неможливість довести умисел або наявність ознак більш тяжких злочинів, відсутність ознак кримінального правопорушення та наявне адміністративне правопорушення (ст. 164-14 КУпАП).

З'ясовано, що наукові розробки вчених здебільшого зосереджені на методиці розслідування кримінальних правопорушень і тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, оминаючи застосування спеціальних знань. На підставі вивчення судово-слідчої практики встановлено, що в усіх кримінальних провадженнях доказова база містила висновки судових експертиз, акти ревізій або інших відомчих перевірок тощо. Причому 86,9 % респондентів визнали обов'язковим застосування спеціальних знань (економічних, бухгалтерських, криміналістичних) у кримінальних провадженнях окресленої категорії, що засвідчує потребу в їх комплексному дослідженні на монографічному рівні.

2. Систематизовано сучасні способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів. Першочергово вони пов'язані з підготовкою документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби, зміною кодування економічних операцій, створенням фіктивних підприємств, залученням до злочинних схем підставних осіб, використанням корупційних домовленостей. Вдаючись до широкого спектру схем для підготовки, учинення та приховування протиправних діянь, правопорушники нерідко використовують

корупційні зв'язки і недосконалість бюджетного законодавства, причому розмір коштів, що становить предмет злочинного посягання, зазвичай впливає на складність способу вчинення кримінального правопорушення.

Спираючись на реалії сьогодення, виокремлено сучасні способи легалізації – використання державних коштів цільових програм, створення конвертаційних центрів, а також одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур, що здійснюють господарську діяльність, для конвертації злочинних коштів.

Акцентовано на використанні корупційних зв'язків під час підготовки, вчинення та приховування нецільового використання бюджетних коштів.

Запропоновано внести доповнення до кримінального процесуального законодавства, а саме ч.1 ст.148 КПК України «Загальні положення тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом» викласти в такій редакції: «У разі наявності достатніх підстав вважати, що для припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої ними особи в порядку, передбаченому статтею 208 цього Кодексу, *або/та на період досудового розслідування звернутися до слідчого судді з клопотанням про заборону здійснення правочинів юридичною особою*».

3. Зазначено, що сліди нецільового використання бюджетних коштів здебільшого зберігаються на матеріальних слідах (паперові документи, кошти, цінні папери, інші предмети, здобуті внаслідок протиправної діяльності), електронних слідах та ідеальних (збереглися в пам'яті свідків, очевидців кримінального правопорушення, правопорушників, співучасників, їхніх родичів та обізнаних осіб). Встановлено, що сліди-відображення переважно містяться в документах (рукописи, відбитки печаток і штампів, сліди від друкуючих пристроїв), які було використано задля досягнення протиправного результату, слідах папілярних візерунків, що залишилися на поверхні документів, грошей та інших матеріальних цінностей, а також сліди спеціальних хімічних речовин, якщо такі були використані під час документування протиправної діяльності; фото- та відеозображення з камер спостереження.

Виокремлено документи, які мають значення для доведення складу окреслених кримінальних правопорушень, а саме: розпорядження чи накази про перерахування коштів, про необхідність щось терміново виправити, закупити, відремонтувати, побудувати; договори, субпідрядні договори, акти виконаних робіт, накладні та інші документи, які підтверджують нібито здійснені витрати бюджетних коштів, тощо. Проаналізовано класифікації документів за різними підставами.

4. З'ясовано роль використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів. Узагальнено процесуальні та непроцесуальні форми використання спеціальних знань, де особливого значення для досудового розслідування окреслених кримінальних правопорушень відведено: залученню спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження; залученню експерта для проведення судової експертизи, надання консультацій, обліково-довідкової допомоги тощо. Наголошено на проблемних питаннях ініціювання слідчим відомчих перевірок, зокрема ревізій та їх незамінному значенні для встановлення фактів нецільового використання бюджетних коштів, а також запропоновано шляхи розв'язання окреслених проблем, пов'язаних із використанням інших форм використання спеціальних знань.

Розглянуто процесуальний статус висновків спеціаліста у зв'язку з новелами в кримінальному процесуальному законодавстві, зауважено на проблемних питаннях проведення таких досліджень.

Спираючись на наукові досягнення вчених, запропоновано внести зміни до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», доповнивши її другою частиною такого змісту: *«Судово-експертна діяльність – це регламентована законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ, з метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання під час розслідування правопорушень та судового розгляду справ».*

5. Висвітлено проблемні питання проведення слідчих (розшукових) дій, шляхи їх вирішення під час досудового розслідування нецільового використання бюджетних коштів, зокрема акцентовано на важливому значенні залучення особи, що володіє спеціальними знаннями.

У провадженнях щодо нецільового використання бюджетних коштів необхідною є допомога спеціаліста в таких слідчих (розшукових) діях: огляд документів – 54,6 %, огляд комп'ютерної техніки – 41,5 %, обшук – 32,7 %, допит на стадії підготовки – 18,2 %.

Схарактеризовано особливості проведення обшуку, який є важливою слідчо-розшуковою дією для отримання доказів, що можуть бути використані в суді. У кримінальних провадженнях про нецільове використання бюджетних коштів обшук дозволяє вилучити критично важливі документи, комп'ютерну техніку, грошові кошти, електронні листи, бази даних, транзакції в криптовалюті тощо. Залучення спеціалістів з різних галузей знань дозволяє запобігти знищенню доказів, особливо цифрових даних, які легко видалити та підвищити ефективність проведення обшуку.

Наведено практичні рекомендації для ефективного проведення огляду первинних документів, що дозволяє слідчим простежити потік коштів, виявити розбіжності й зібрати докази протиправної діяльності. Без ретельного вивчення відповідних документів було б майже неможливо встановити чітку картину про те, як виділяються та витрачаються бюджетні кошти. Аналізуючи первинні

документи, слідчий може виявити осіб, які підписували документи, здійснювали платежі, отримували кошти. Усе це дозволяє встановити коло осіб, причетних до протиправної схеми, та визначити їхню роль у вчиненому правопорушенні.

Акцентовано на залученні спеціаліста до огляду комп'ютерної техніки, електронних носіїв інформації задля забезпечення законності таких дій та запобігання знищення криміналістично значущої інформації.

Виокремлено напрями використання допомоги спеціаліста-економіста під час підготовки до допиту підозрюваного. Наголошено на практичній цінності допомоги в частині формулювання запитань, пов'язаних із фінансовою термінологією або специфікою бюджетного обліку.

6. Доведено, що тимчасовий доступ до документів залишається важливим інструментом у боротьбі із фінансовими правопорушеннями. Він дає змогу оперативно отримувати необхідну фінансову документацію, що є критично важливою для формування доказової бази. Зазначений захід забезпечення кримінального провадження дозволяє органам досудового розслідування отримати важливу фінансову та бухгалтерську документацію, яка може містити інформацію про рух бюджетних коштів, можливі порушення та зловживання. Саме на підставі аналізу таких документів можна встановити факт нецільового використання бюджетних коштів, визначити осіб, які брали участь у незаконних фінансових операціях, і підтвердити наявність або відсутність складу кримінального правопорушення. Водночас наголошено, що такий доступ має відповідати критеріям пропорційності й законності, щоб не порушувати права осіб та установ, які володіють відповідними матеріалами.

Констатовано значущість тимчасового доступу із залученням спеціалістів, по-перше, до документів економічного характеру, що підтверджують або спростовують певні фінансові операції, по-друге, до інформації, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, їхніх транспортних телекомунікаційних мережах.

7. З'ясовано організаційно-тактичні особливості призначення судових експертиз: вибір моменту винесення постанови щодо проведення судової експертизи, експертної установи, збору необхідних порівняльних зразків, формулювання переліку питань для вирішення експертові, що в сукупності з іншими діями дасть змогу отримати більш дієвий результат у вигляді висновку експерта в категорійній формі.

Важливу роль відведено висновкам економічної експертизи (98,4 %) та почеркознавчої експертизи (92,6 %). Наголошено, що в кримінальних провадженнях окресленої категорії нерідко виникає потреба в проведенні комплексних експертиз, а саме: технічної експертизи документів, комп'ютерно-технічної, телекомунікаційної, матеріалів відео- та звукозапису, товарознавчої експертизи та інших судових експертиз.

Зауважено, що найбільш значущою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів є призначення судово-економічної експертизи, яка включає дослідження документів

бухгалтерського, податкового обліку та звітності, дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів фінансово-кредитних операцій. Під час проведення економічної експертизи експерт може проаналізувати:

- цільове призначення бюджетних коштів (чи відповідає використання коштів встановленим цілям);
- ефективність використання коштів (чи були досягнуті зазначені в документах результати);
- наявність порушень у фінансовій звітності (завищення вартості товарів чи послуг, наявність фіктивних договорів) тощо.

Під час розслідування щодо нецільового використання бюджетних коштів на будівництво об'єкта експерт може встановити, що кошти були перенаправлені на інші цілі, або вартість робіт була завищена через неправомірні угоди з підрядниками. Попри те, що в кримінальних провадженнях доказова база переважно базується на економічних експертизах, почеркознавчий аналіз стає критично важливим задля підтвердження факту фальсифікації, що є частиною механізму правопорушення. Фінансові звіти або первинні документи (накладні, відомості, договори, накази, акти виконаних робіт, платіжні доручення) часто містять підписи відповідальних осіб та рукописні правки, які змінюють суму витрат або призначення платежів, без яких неможливо вчинити кримінальне правопорушення. Експертним шляхом можливо довести факт виконання рукописів певною особою за умови надання якісного порівняльного матеріалу, який відповідає вимогам достовірності, достатності, давності виконання тощо.

8. Доведено, що оцінка висновку експерта має складну правову природу та включає дотримання вимог законодавства, походження матеріалів, наданих на дослідження, правомірність використання методик проведення судової експертизи, повноту й обґрунтованість висновку експерта, співпадіння чи розбіжності з іншими доказами.

Зауважено, що встановлення розбіжностей між висновком експерта та іншими доказами в кримінальному провадженні не доводять його недостовірність. На підставі аналізу емпіричних матеріалів щодо нецільового використання бюджетних коштів виокремлені порушення у висновках експертів, які призвели до їх визнання неналежними та недопустимими доказами, а саме: дослідження не первинних документів, а їх копій, висновок ґрунтувався на дослідженні об'єктів, отриманих з порушенням процесуального законодавства; було використано результати довідки спеціаліста замість актів ревізій, використання експертом двозначних тлумачень, нечітких формулювань, допущення інших помилок під час оформлення, що призвело до сумнівів у науковій обґрунтованості експертного дослідження.

Розглянуто структуру висновку експерта та її співвідношення з висновком спеціаліста, запропоновано відповідне авторське бачення. Наголошено, що відповідно до ст. 99 КК України довідки, висновки та інші документи спеціалістів є документами, а не доказами в кримінальному

провадженні. Надано рекомендації щодо дій, спрямованих на перевірку висновків експерта, а також низку пропозицій щодо вдосконалення використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Кривун С. І. Актуальні питання призначення та проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 280–286.

2. Kryvun, Serhii. Temporary access to objects and documents in criminal proceedings under article 210 of the Criminal Code of Ukraine: a criminalistic perspective. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 9 (331). pp. 93–97.

3. Кривун С. І. Способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 171–175.

4. Kryvun S. Peculiarities of document review during the investigation of misuse of budget funds. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 2. pp. 74–48.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Кривун С. І. Участь спеціаліста у проведенні обшуку під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). С. 410–414.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кривун С. І. Оцінка висновку експерта у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14–15 листоп. 2021 р.). Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2021. С. 134–136.

7. Кривун С. І. До питання залучення спеціаліста у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 жовт. 2022 р.). Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2022. С. 176–178.

8. Кривун С. І. До питання кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів (криміналістичний аспект). *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ: Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 209–211.

АНОТАЦІЯ

Кривун С. І. Використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2025.

У дисертації на монографічному рівні досліджено теоретико-прикладні засади використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Проаналізовано думки вчених і чинне законодавство, визначено роль і значення спеціальних знань для доказування нецільового використання бюджетних коштів. Розкрито питання кваліфікації окреслених протиправних дій і причини їх перекваліфікації на суміжні склади. Встановлено кореляційні зв'язки між способами, слідовою картиною вчинення кримінальних правопорушень та спеціальними знаннями, необхідними в процесі доказування. Систематизовано сучасні способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів через призму їх триланкової структури, а саме: підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. Визначено типові способи легалізації коштів, здобутих протиправним шляхом. Зауважено, що типові сліди здебільшого зберігаються на паперових та електронних документах, де особливого значення набуває первинна документація.

Розкрито сутність і форми використання спеціальних знань, дискусійні питання щодо основних дефініцій та законодавчої регламентації, запропоновано внести низку змін до КПК України та Закону України «Про судову експертизу». Наголошено на залученні спеціалістів до проведення обшуку, огляду документів і комп'ютерної техніки, тимчасового доступу до речей та документів, а також підготовчої стадії допиту. Визначено випадки необхідності проведення економічних, почеркознавчих, комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних судових експертиз, експертизи відео- та звукозапису. Акцентовано на значенні оцінки експертного висновку в кримінальному провадженні. Окреслено напрями вдосконалення використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Ключові слова: спеціальні знання, судовий експерт, спеціаліст, консультація, обліки, довідки, висновок спеціаліста, висновок судового експерта, судові експертизи, слідчі (розшукові) дії, бюджетні кошти, видатки, нецільове використання, досудове розслідування, кримінальні правопорушення.

SUMMARY

Kryvun S. I. Using specialized knowledge when investigating misuse of budget funds. – *Qualifying research paper, manuscript.*

Dissertation for the scientific degree of the Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminology; Forensic Examination; Operation Search Activity. – Research Institute of Public Law, Kyiv, 2025.

The dissertation investigates on a monographic level the use of specialised knowledge in the investigation of misuse of budgetary funds, budget expenditures or provision of budgetary loans without or in excess of the established budgetary allocations. The author analyses the opinions of scholars and current legislation, and determines the role and importance of specialised knowledge in proving the misuse of budgetary funds. The author elaborates on the issues of qualification of the above unlawful acts and the reasons for their reclassification to related corpus delicti. The author establishes the correlations between the methods, the trace pattern of criminal offences and the special knowledge required in the process of proof. The author systematises modern methods of committing misuse of budgetary funds through the prism of their three-tier structure, namely, preparation, direct commission and concealment. The author identifies typical ways of legalisation of illegally obtained funds. It is noted that typical traces are mostly stored on paper and electronic documents, where primary documentation is of particular importance.

The author reveals the essence and forms of use of specialised knowledge, discusses the issues of basic definitions and legislative regulation, and proposes a number of amendments to the CPC of Ukraine and the Law of Ukraine «On Forensic Expertise».

The author emphasises the involvement of specialists in conducting a search, examination of documents and computer equipment, temporary access to things and documents, as well as at the preparatory stage of interrogation.

The author draws attention to and identifies the cases when economic, handwriting, computer and technical, telecommunication forensic examinations, video and sound recording examinations are required. The author emphasises the importance of expert opinion evaluation in criminal proceedings. The author outlines the ways to improve the use of specialised knowledge in criminal proceedings.

Keywords: special knowledge, forensic expert, specialist, consultation, records, certificates, specialist opinion, forensic expert opinion, forensic examinations, investigative (search) actions, budgetary funds, expenses, misuse, pre-trial investigation, criminal offences.